

Розділ 4. КОРПУС ОХОРОНИ ПРИКОРДОННЯ В ОБОРОНІ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ У ВОЛИНСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ

After signing the Riga Peace Treaty in March 1921, the Second Polish Republic seemed to have gained guarantees of security for its own statehood on the eastern border. However, these hopes proved deceptive. Soon, such neighboring relations became toxic for the Polish state. Once again, the phrase of German Chancellor Otto von Bismarck was confirmed: «Agreements with Russia are not worth the paper they are written on.» In the early 1920s, espionage in favor of Soviet Russia, Bolshevik agitation in border counties, illegal migration across the eastern border, armed provocations on the Polish side of the border, bribery of local and state officials, etc. spread along the border strip. Later, Soviet sabotage groups began to act more actively.

Poland was forced to experiment with border security - customs battalions (1921-1922), border guards (1922-1923), and state police (1923-1924). Finally, the Border Protection Corps (BPC) came into play, whose units were located in the Volyn region (voivodship) from 1924 to 1939: 1st BPC Brigade, 1st BPC Brigade «Volyn», Brigade «Volyn», BPC Regiments «Sarny» and «Rivne». During this period, the structure of the BPC changed repeatedly, new tasks for border protection, reconnaissance, and defensive actions were added. The backbone of the BPC military formations consisted of infantry and cavalry units stationed in Volyn settlements, primarily in Rivne, Hoshcha, Ostroh, Dederkaly, Zdolbuniv, Nevirkiv, Mizoch, Sarny, Rokytno, Berezne, and others.

After the start of World War II, part of the BPC personnel stationed on the eastern borders was mobilized into the regular army and sent to the western front. Therefore, the quality of border guards in terms of military training deteriorated on the Soviet-Polish border. From 17 September 1939, after the Soviet troops violated the border, most border units did not receive specific orders from the command, so they acted at their own discretion in conditions of disorientation and limited ability to assess events. Most border posts did not engage in battles, some retreated chaotically into the depths of the Volyn region, and some soldiers fell into Bolshevik captivity.

У 20-х роках ХХ століття перед Другою Річчю Посполитою гостро постало питання захисту свого східного кордону. Хоча після підписання Ризького мирного договору (березень 1921 року), за яким на сході Польща заволоділа землями Східної Галичини, Західної Волині, Західної Білорусії, частиною Поділля та Полісся,

Дем'янюк Олександр Йосипович, доктор історичних наук, професор, заступник директора з науково-педагогічної діяльності, Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти, м. Луцьк.

© Дем'янюк О. Й., 2024.

здавалося, що поляки вийшли переможцями. Росія мала сплатити Другій Речі Посполитій впродовж року 30 млн карбованців за участь в господарському житті імперії Романових та повернути архіви, культурні цінності, майно, вивезені попередніми російськими урядами з польських земель тощо (*Єфіменко, 2018*). Однак вже невдовзі таке сусідство виявилось токсичним для Польської держави.

На приєднаних до Польщі територіях було утворено, з-поміж інших, Волинське воєводство відповідно до чинного Закону від 4 лютого 1921 р. «Про юридично-політичне унормування становища на землях, приєднаних до території Речі Посполитої, згідно із умовами про попередній мир та перемир'я, підписаних у Ризі 12 жовтня 1920 року» (*Mędrzecki, 1988:18*) й на ці терени поширився закон про організацію адміністративних органів другого ступеня (*Паславська, 2007:43*).

Майже відразу після створення адміністративних одиниць на сході держави постало питання їхньої охорони, адже до складу держави увійшло 260 тис. кв. км колишньої Російської імперії, а межа Волинського воєводства стала частиною східного кордону Другої Речі Посполитої. Відтак на початку 20-х років ХХ століття ситуація в прикордонній смузі залишалася напруженою – шпигунство на користь радянської Росії, більшовицька агітація у прикордонних повітах, нелегальна міграція через східний кордон, збройні провокації на польському боці кордону, підкуп місцевих і державних чиновників тощо.

Органи, створені польською владою для боротьби з цими порушеннями, швидко виявляли свою неефективність та безпорадність. За неповні три роки (1921 – 1924) функції охорони державного кордону надавалися митним батальйонам (1921 – 1922), прикордонній варті (1922 – 1923), державній поліції (1923 – 1924).

Влітку 1923 року було проведено чергову реформу – охорону державного кордону було покладено на державну поліцію, яку вона почала виконувати з 1 липня поточного року (*ДАРО, ф. 156, оп. 2, спр. 2, арк. 12*). На Волинь було скеровано 1300 поліцейських, структури яких все ще формувалися за військовим взірцем (*Разиграєв, 2005:83*). Підпорядковані Волинському (ХІІІ) округу державної поліції 293 км кордону з УРСР в межах Волинського воєводства було поділено на Рівненський, Острозький та Кременецький (за назвами прикордонних повітів) відрізки.

Після червневих змін до функціоналу державної поліції Волинського воєводства у межах охорони державного кордону додано: контроль за прикордонним рухом осіб, недопущення нелегального перетину кордону, попередження нелегального перевезення товарів, затримання контрабандистів, інформування про поточну ситуацію тощо.

Загалом підсумовуючи досвід перших трьох років охорони східного кордону та прикордоння різноманітними структурами (митні батальйони, прикордонна варта, державна поліція), зауважимо, що діяльність жодної з них не можна назвати вдалою. Причин вбачаємо кілька – відсутність кадрів відповідної кваліфікації в керівництві новостворюваних структур, відсутність управлінського досвіду керівної та середньої ланки, низька дисципліна у формуваннях, слабка комунікація з місцевими органами влади і населенням, підтримка місцевими жителями антидержавних угруповань, які проникали на територію Волинського воєводства, тощо. Ці обставини, а також переконання керівництва Другої Речі Посполитої про зростання загрози безпеці їхньої державності з боку радянської Росії призвели до ще однієї спроби реорганізації захисту східного кордону.

Влітку 1924 року почастішали випадки прикордонних провокацій. У серпні Волинське воєводське управління повідомило про сплановані напади диверсійних груп з радянського боку. Агент поліції повідомляв про формування трьох озброєних груп з метою проникнення на територію Другої Речі Посполитої для організації нападів на відділки поліції, перевезення агітаційної літератури, документів і коштів радянським агентам із прикордонних волинських сіл (*ДАРО, ф. 66, оп. 1, спр. 10, арк. 9*). Зафіксовано, що цього місяця почастішали збройні напади вздовж усього радянсько-польського кордону (*Jablonowski, 2005:22*).

Цікаву позицію зайняли радянські державні органи. Вона цілком суголосна з сьогоденською риторикою путінського режиму про «іхтамнети». Радянський уряд у жодному разі не хотів брати на себе відповідальність за диверсійні акції з їхньої території, побіжно компрометуючи польську владу за неспроможність протистояти цим випадкам. Найбільше діставалося державній поліції, підрозділи якої відповідали за контроль ситуації на радянсько-польському кордоні.

На початку вересня 1924 р. комендант повітової державної поліції в Острозі звернувся до особового складу місцевих прикордонних рот і відділків державної поліції: «Радянський Союз буде намагатися закидати нас збройними групами, щоб зашкодити нашій безпеці, щоб дезорганізувати внутрішню стабільність, щоб показати в очах Європи, що це є самостійний рух місцевого населення, яке прагне звільнитися від польського ярма» (ДАРО, ф. 66, оп. 1, спр. 10, арк. 15).

Польська дослідниця, професор Мирослава Папезжинська-Турек схилялася до думки, що влітку-восени 1924 р. на сході держави значного розмаху набув партизанський рух, ймовірною метою якого була організація антипольського повстання (*Papierzyńska-Turek, 1979:255*). На півночі Волинського воєводства діяли озброєні загони чисельністю щонайменше 270 осіб, на півдні – 30 осіб (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 622, арк. 180). Відділи державної поліції лише влітку 1923 р. провели проти них тридцять шість облав і здійснили понад сто розвідувальних заходів. Під охорону бралися, як це було в Острозі, державні установи, мости, дороги, комунікаційні лінії (ДАРО, ф. 87, оп. 1, спр. 9, арк. 2). Окрім того, компрометуючи польську владу, радянські спецслужби підтримували пропагандистську риторику Комуністичної партії Західної України (КПЗУ) щодо тимчасовості встановленого Ризьким договором державного кордону між державами.

Польський вчений Пьотр Ціхорацький вважав, що формальним приводом до кардинальних змін у системі охорони кордону на сході держави став напад радянського озброєного підрозділу (загалом до 150 осіб) на прикордонне містечко Стовпце у Поліському воєводстві вночі з 3 на 4 серпня 1924 р. (*Cichoracki, 2012:24*). Поляки зазнали втрат і це стало підставою для критики міністром військових справ Другої Речі Посполитої генералом дивізії Владиславом Сікорським керівників Міністерства внутрішніх справ держави, які відповідали за охорону кордону. Міністр запропонував ввести надзвичайний стан на радянсько-польському кордоні.

За цих обставин керівництво Другої Речі Посполитої розпочало пошук шляхів для стабілізації ситуації на східному кордоні. Це стало предметом детального обговорення 21-22 серпня 1924 р. під час засідання політичного комітету Ради Міністрів. Серед рішень, ухвалених на засіданні, були такі: призначення військових

на посади воєвод на сході держави, реорганізація відділів державної поліції в самостійну структуру (Корпус військової прикордонної охорони), підпорядковану Міністерству внутрішніх справ, забезпечення Міністерством військових справ Корпусу кадрами, зброєю та амуніцією (*Korpus, 2001:21*). Отож польська влада змушена була створити спеціальну військову структуру для охорони східного кордону держави від численних більшовицьких провокацій. Виконуючи урядові рішення, волинським воєводою в серпні 1924 року був призначений генерал броні Каєтан Ольшевський (*Mędrzecki, 1988:20*).

12 вересня 1924 року Міністерство військових справ опублікувало наказ про створення Корпусу охорони прикордоння (Корпус, КОП) (*Korpus Ochrony Pogranicza – KOP*) (*Prochwicz, 2003:12*), який у кадрових, організаційних, оперативних і навчальних питаннях підпорядковувався Міністерству військових справ, а в бюджетному забезпеченні, охороні кордонів та безпеці у прикордонній смузі – Міністерству внутрішніх справ.

17 вересня 1924 року з'явилася «Тимчасова інструкція прикордонної служби КОП», де було перелічено завдання новоствореної мілітарної структури: недопущення нелегальних порушень кордону, боротьба із нелегальним перевезенням та контрабандою товарів через кордон, податковими злочинами і правопорушеннями у межах постанов про кордони держави, співпраця із військовими підрозділами і місцевою адміністрацією у сфері забезпечення обороноздатності Польщі, зміцнення польського елемента у східних воєводствах держави (*Prochwicz, 2003:65*).

У структурі КОП було сформовано три бригади – Віленську, Новогрудську та Волинську у складі десяти батальйонів і десяти ескадронів (*Prochwicz, 2003:13*). До різних структур КОП було скеровано 305 офіцерів, 854 підофіцери і рядових жовнірів (*Korpus, 2001:21*). Офіцерський склад КОП формувався з армійських офіцерів, які скеровувалися на кордон для служби на 3-4 роки. До дворічного несення служби на кордоні допускалися рядові піхоти, що пройшли шестимісячний курс підготовки, та рядові кавалерії після року служби у військових підрозділах (*Юрчук, 2014:164*).

Першим командиром Волинської бригади КОП, яку сформовано з військовослужбовців корпусної округи II Люблін, призначено полковника Станіслава Поврожницького. Він підпорядковувався

командувачеві КОП і послуговувався загальновійськовими статутами та інструкціями. Місцем дислокації штабу та служб Волинської бригади КОП визначено м. Здолбунів. Згідно зі штатним розписом мирного часу штаб складався з семи офіцерів і двадцяти чотирьох підофіцерів. Бригада Корпусу складалася з батальйонів та ескадронів. Основною тактичною одиницею КОПу був батальйон, командир якого був наділений повноваженнями армійського командира полку. Штатний розпис батальйону передбачав 24 офіцери та 803 рядові жовніри. Батальйони були самостійними військовими одиницями, що склалися з декількох рот і окремих взводів. Ескадрон був тактичною військовою одиницею, підрозділом кавалерії.

Відповідно до урядової інструкції «Про прийняття від армії відділів, сформованих для КОПу» (*Korpus, 2001:34*), особовий рядовий склад підрозділів Корпусу мав формуватися з осіб 1902 року народження, громадян польської національності, які мали досвід армійської служби або резервістів. Заслуговує на увагу й озброєння новосформованих підрозділів КОПу: кулемети системи «Hotchkiss» (по дві одиниці на взвод), автомати системи «Chauchat» (дванадцять одиниць на роту, шістьнадцять магазинів на кожний автомат), гвинтівки з багнетами, пістолети, шаблі, гранати (по три ручні гранати на кожного жовніра піхоти, по одній на кожного рядового кавалерії). Набої до вогнепальної зброї видавалися з розрахунку на чотири дні бойових дій (*Korpus, 2001:34*).

У межах Волинського воеводства до сфери службової компетенції командира I (Волинської) бригади КОП увійшли Костопільський, Рівненський, Здолбунівський, Кременецький, Сарненський (з 1930 року) повіти та гміна Судобичі Дубенського повіту. До виконання службових обов'язків I бригада КОП стала 1 листопада 1924 року. Восени 1924 року до складу I бригади увійшли три батальйони піхоти (у складі дванадцяти стрілецьких рот, сорока восьми прикордонних постів): II «Березне-Журно», III «Гоща» і IV «Великі Дедеркали»; три ескадрони кавалерії: 5 «Журно», 4 «Гоща» та 3 «Великі Дедеркали» (*ДАВО, ф. 46, оп. 9, спр. 260, арк. 4*). У січні 1925 року у складі I бригади КОП сформовано XI батальйон «Острог» (основною стали роти «Кургани», «Новомалин», «Сураж») та 11-й ескадрон «Мізоч» (*Korpus, 2001:47*).

Загальна чисельність I бригади КОП у 1924 році склала понад дві тисячі сімсот офіцерів та жовнірів. Кожен із батальйонів

контролював стокілометровий відрізок радянсько-польського кордону. Прикордонні пости розташовувалися на віддалі кількох кілометрів один від одного для виконання головного завдання – патрулювання прикордонних смуг. Загалом підрозділи I бригади КОП охороняли лінію кордону довжиною 280 км і шириною 30 км.

Склад підрозділів I (Волинь) бригади КОП (1924 рік)

(ДАРО, ф. 30, оп. 18, спр. 849, арк. 10)

II батальйон «Березне-Журно»	III батальйон «Гоща»	IV батальйон «Великі Дедеркали»
22-га рота «Нова Гута» (прикордонні пости № 85 – 88); 23-тя рота «Усте» (№ 89 – 92); 24-та рота «Голічівка» (№ 93 – 96); 25-та рота «Корець» (№ 97 – 100)	26-та рота «Сапожин» (№ 101 – 104); 27-ма рота «Жаврів» (№ 105 – 108); 28-ма рота «Новомалин» (№ 109 – 112); 29-та рота «Кургани» (№ 113 – 116)	30-та рота «Сураж» (№ 117 – 120); 31-ша рота «Великі Дедеркали» (№ 121 – 124); 32-га рота «Ланівці» (№ 124 – 128); 33-тя рота «Білозірка» (№ 129 – 132)
5 ескадрон «Журно»	4 ескадрон «Гоща»	3 ескадрон «Великі Дедеркали»

Паралельно створювалися резервні підрозділи для підсилення прикордонної охорони. Ротні резерви підтримували службу постів у шестикілометровій смузі від кордону, батальйонні – у тридцятикілометровій смузі (ДАРО, ф. 30, оп. 18, спр. 10, арк. 10). Впродовж лютого 1925 року з території Литви в межі Волинського воєводства для створення резервної лінії захисту кордону тимчасово передислоковано новосформований батальйон «Нові Швічани», а також три ескадрони – «Друя», «Олкеніки», «Янулішки» (ДАВО, ф. 46, оп. 9, спр. 260, арк. 2). Через рік ці підрозділи повернули назад, де вони стали основою для створення VI бригади КОП.

Виникали труднощі й у співпраці бригади КОП «Волинь» з прикордонними повітовими староствами, насамперед, через розмежування компетенції. Це стосувалося видання спеціальних дозволів на перебування в прикордонній смузі, дозволів на торгівельну діяльність, на проживання тощо (Бортник, 2017:145).

Аналіз діяльності підрозділів Корпусу упродовж перших шести місяців, проведений його командувачем генералом дивізії Генріком Одровонж-Мінкевічем, підтвердив покращення стану охорони радянсько-польського кордону. З іншого боку, генерал вказував на недоліки: недостатню кількість постів, невміння

особового складу застав професійно протидіяти радянським диверсантам, слабкі знання прикордонниками місцевих територій тощо. А 10 січня 1925 року задля інспектування волинського прикордоння в Рівне прибув міністр внутрішніх справ Другої Речі Посполитої Циріл Ратайський, який відвідав Корецький відрізок кордону (*Życie Wołynia, 1925*).

Серед спричинених цією поїздкою управлінських рішень – створення служби розвідки в структурі КОП. Рішення польської влади стало реакцією на активність радянської розвідки, яка діяла в глибину до 50 км з польського боку. Безпосередньо зона відповідальності I бригади КОП була об'єктом розвідувальних дій більшовицьких прикордонних підрозділів «Олевськ» та «Слаута» (*Skubisz, 2010:64*). Наприкінці 1925 року поліція Волинського воєводства та командування I бригади КОП констатували, що в прикордонних повітах – Рівненському, Здолбунівському, Кременецькому та Костопільському – відбувається реорганізація диверсійних загонів, коригується тактика боротьби з польськими державними структурами (*ДАРО, ф. 300, оп. 1, спр. 33, арк. 57*).

Результатом перевірок та дискусій щодо покращення охорони кордону стало створення IV (Подільської) та V (Поліської) бригад у складі дев'яти батальйонів піхоти та дев'яти ескадронів кавалерії. Територіально, в межах теперішньої Волині (у 1925 році – Поліське воєводство), було сформовано XVIII батальйон «Рокитне» з частин 50-го піхотного полку, розквартированого у Ковелі та окрузі, а також 18-й ескадрон кавалерії «Рокитне», укомплектований особовим складом 25-го уланського полку з Пружан (*Prochwicz, 2003:51*). Напрямок використання новостворених підрозділів КОП – північно-східна частина Волині.

Наприкінці 1925 року I бригада КОП складалася з II батальйону «Березне-Журно» (22-га рота «Леваче», 23-тя рота «Усте», 24-та рота «Сторожів», 1-й ескадрон «Журно»); III батальйону «Гоща» (25-та рота «Корець», 26-та рота «Сапожин», 27-ма рота «Глибочек», 4-й ескадрон «Невірків»); XI батальйону «Острог» (28-ма рота «Кургани», 29-та рота «Новомалин», 30-та рота «Сураж», 11-й ескадрон «Мізоч»); IV батальйону «Великі Дедеркали» (31-ша рота «Великі Дедеркали», 32-га рота «Ланівці», 33-тя рота «Білозірка», 2-й ескадрон «Великі Дедеркали») (*ДАВО, ф. 46, оп. 9, спр. 260, арк. 23в.*).

Навесні 1926 року, після зміни влади в Другій Речі Посполитій (повернення в політику Юзефа Пілсудського), скореговано воєнну доктрину держави. Відповідно до воєнного плану «Схід» моделювалася загроза війни зі сходу країни, тобто з радянського боку, та ведення оборонної війни (*Prochwicz, 2003:65*). Змінювалися завдання Корпусу: підрозділи КОП зобов'язувалися тримати оборону проти радянського війська до проведення мобілізації резервістів та розгортання армійських оперативних сил. Щодо загрози з боку Німеччини, то на основі прикордонних частин планувалося сформувати оперативні підрозділи (план «Захід», 1936 рік) (*Wyszelski, 2008:332*).

Задля підвищення професійного рівня особового складу КОП створювалися різноманітні вишколи. У I бригаді створили школу професійних підофіцерів піхоти (м. Острог), де впродовж шести місяців одночасно навчалися 96 курсантів-прикордонників (*Szczepański, 2005:26*). До кінця 1926 року при I бригаді запрацювала школа для непрофесійних підофіцерів. У січні наступного року в Невіркові почала роботу школа підготовки підофіцерів-кавалеристів, де одночасно навчалося 48 курсантів упродовж восьми місяців (*Prochwicz, 2003:25*).

До грудня 1927 року завершилися чергові організаційні зміни в структурі КОП. I бригада, яку очолив полковник Едвард Новак, складалася з III батальйону «Гоща», IV батальйону «Дедеркали», XI батальйону «Острог», XVI резервного батальйону «Здолбунів», двох ескадронів (3-го «Великі Дедеркали» і 11-го «Мізоч»), взводу жандармерії, підофіцерської школи.

У травні 1929 року новопризначений командувач КОП генерал бригади Станіслав Зосіка-Тессаро запровадив низку організаційних змін. З-поміж іншого, він увів назви підрозділів Корпусу відповідно до географічного розташування штабів цих одиниць, наприклад, I бригада КОП «Волинь». Ще одне нововведення стосувалося служби розвідки. У підпорядкування командувача КОП відійшли пости розвідки № 8 (м. Рівне) та № 9 (м. Сарни) I бригади «Волинь», офіцери розвідки при батальйонах «Гоща» та «Острог» (*Prochwicz, 2003:42*).

У лютому 1937 року розпочалася ще одна реорганізація структури Корпусу задля перетворення системи прикордонної служби з охоронної на патрульно-розвідувальну. Під час реформування з бригади «Волинь» створили полк КОП «Здолбунів»

(у складі батальйонів «Гоща», «Острог», «Житин», «Дедеркали»), роту саперів КОП «Гоща», ескадрони КОП «Невірків», «Мізоч», «Дедеркали». Набув самостійності полк КОП «Сарни» (батальйони «Рокитно», «Березно», ескадрони «Рокитно», «Журно», «Бистричі») (Korpus, 2001:389).

У червні 1938 року відповідно до розпорядження міністра внутрішніх справ «Про прикордонну зону» компетенції КОП поширилися на Костопільський, Кременецький, Рівненський, Сарненський, Здолбунівський повіти; гміни Дубно, Дубно-місто, Ярославичі, Малин, Млинів, Княгинин, Судобичі, Варковичі Дубенського повіту; гміни Ківерці, Княгинінок, Колки, Новий Чарторийськ, Олику, Олику-місто, Піддубці, Полонку, Рожище, Рожище-місто, Сильно, Тростянець Луцького повіту (Dziennik, 1938), збільшивши територію виконання службових обов'язків КОП у 80 – 100 км прикордонній смузі.

Навесні 1939 року відбулися остаточні зміни в структурі КОП. У полку КОП «Сарни» реорганізовано спеціальний батальйон «Сарни» (сформовано четверту роту) та створено спеціальний батальйон «Малинськ». Полк КОП «Здолбунів» перейменовано на полк КОП «Рівне» з місцеперебуванням штабу у м. Рівне.

Відповідно до плану «Захід» східне прикордоння було поділене на п'ять мобілізаційних секторів Корпусу охорони прикордоння. Сарненський, Костопільський, Рівненський, Здолбунівський, Кременецький, Дубнівський повіти Волинського воєводства входили до першої групи, резервісти з якої формували 38-му резервну дивізію піхоти, підпорядковану командувачу Армії «Карпати» (Prochwicz, 2003:69).

Напередодні Другої світової війни Корпус очолив генерал бригади Вільгельм Орлік-Рюккман. На 1 вересня 1939 року на польському державному кордоні в межах Волинського воєводства розташувалися полки КОП «Сарни» (командир – полковник Є. Платовіч-Плахта) та «Рівне» (командир – полковник Ю. Пецка).

**Склад підрозділів КОП на території Волинського воєводства
(станом на 01.09.1939 р.)**

Полк «Сарни»	Полк «Рівне»
батальйон «Березне»; батальйон «Рокитно»; фортечний батальйон «Сарни»; фортечний батальйон «Малинськ»; ескадрон «Бистриче»	батальйон «Дедеркали»; батальйон «Острог»; батальйон «Гоща»; дивізіон кавалерії «Невірків»; ескадрон «Дедеркали»

Під час загальної мобілізації, оголошеної 29 серпня 1939 року, підрозділи КОП частково втратили свою боєздатність, оскільки на місце мобілізованих залучено новобранців з низьким рівнем військової підготовки. Зменшилася і чисельність особового складу. У батальйонах «Дедеркали», «Гоща», «Острог» чисельність постів у середньому зменшилися на 6-7 вартових, у батальйонах «Березне», «Рокитно» – на 3 і склали, відповідно, 11 та 16 прикордонників (*Prochwicz, 2003:162*).

О 5 годині 17 вересня 1939 року позиції полку КОП «Сарни» атакували 15-й стрілецький корпус, 60-та стрілецька дивізія, 18-й та 19-й загони прикордонної охорони НКВС; полку «Здолбунів» – 8-й стрілецький корпус, 36-та танкова бригада, II кавалерійський корпус, 24-та танкова бригада, 20-й та 21-й загони прикордонної охорони НКВС (*Prochwicz, 2003:202*).

У перші години радянського нападу більшість польських прикордонників були дезорієнтовані, вказівки та розпорядження вищого командування не надходили. Позаяк військові підрозділи Червоної армії не обстрілювали польських позицій і не застосували зброї проти особового складу постів, то прикордонники, у переважній більшості, не чинили опору – або потрапляли в полон, або відходили до місць розташування рот. Зафіксовані лише окремі випадки прикордонних збройних сутичок.

Частини 19-го загону прикордонних військ НКВС та 224-го стрілецького полку були обстріляні при перетині державного кордону бійцями посту «Будки Сновидецькі». Після годинного бою прикордонники, очолювані взводним С. Коцьмою, без втрат відійшли в місце розташування роти «Остки» батальйону КОП «Рокитно» (*Prochwicz, 2003:203*). Натомість прикордонники посту «Дубно» роти «Остки» після нетривалого бою були оточені й потрапили в полон, бійці посту «Острівок» роти «Остки», атаковані підрозділом 19-го загону прикордонних військ НКВС та частинами 358-го стрілецького полку, здалися в полон (*Prochwicz, 2003:203*).

Загалом ситуація на східному кордоні була настільки динамічною, що впродовж 17 вересня головнокомандувач Війська Польського маршал Польщі Едвард Ридз-Смігли кілька разів змінював свої накази – від опору більшовицьким військам до уникнення бойових дій та відходу в бік Угорщини і Румунії. Останній наказ головнокомандувача окремі підрозділи на східному кордоні

сприймали як радянську провокацію і продовжували чинити опір ворогу. Так вчинили фортечні батальйони КОП «Сарни» (командир – майор Б. Бжозовський), «Малинськ» (командир – майор Л. Франковський), рота «Тишиця», які знаходились на лінії наступу XV стрілецького корпусу та частин 5-ї армії.

Як виявилось, саме ці фортечні батальйони стали осередком спротиву від час більшовицького наступу. Ще до початку Другої світової війни бастиони фортечного батальйону КОП «Сарни» були забезпечені дванадцятьма 75-мм польовими та дванадцятьма 37-мм протитанковими гарматами, дев'яносто шістьма важкими кулеметами. Фортечний батальйон КОП «Малинськ» отримав менше артилерійського забезпечення – три 75-мм польові та чотири 37-мм протитанкові гармати (*Dąbkowski, 1995*).

Надвечір 17 вересня 1939 року червоноармійці наблизилися до фортечних батальйонів у районі Федорівка – Олексіївка – Селище – Чабель – Ленчин (*Pruski, 2000:174*). Упродовж наступного дня концентрували сили для наступу. Нарешті, 19 вересня 60-та стрілецька дивізія XV армійського корпусу провела тригодинну флангову атаку укріплень КОП. Цього ж дня командир полку КОП «Сарни» підполковник Н. Сулік наказав усім підпорядкованим йому частинам відступити в район Перекале – Кухоцька Воля, аби уникнути оточення. Відхід головних сил прикривала четверта фортечна рота капітана Е. Маркевича, який лише 21 вересня, разом із сорока сімома артилеристами, відступив углиб держави (*Lach, 2005:208*). Отож саме в Сарненському укріпленні підрозділи Корпусу найдовше чинили опір радянським військам, які тут зазнали найбільших втрат у вересневій кампанії 1939 року.

Цього ж дня з підрозділів, що відступали, полку КОП «Сарни», бригади КОП «Полісся» та окремих частин Війська Польського було сформовано угруповання КОП на чолі з командувачем КОП генералом бригади В. Орліком-Рюккманом. Поблизу сіл Кухітська Воля – Кухче – Храпин – Морочне до них мали приєднатися прикордонники з батальйонів «Клецьк» та «Давидгородок» (*Польський Корпус, 2017*).

На території воеводства їх атакували підрозділи радянських 45-ї та 52-ї стрілецьких дивізій (*Prochwicz, 2003:264*). 1-й батальйон КОП був атакований розвідувальним танково-моторизованим батальйоном 45-ї стрілецької дивізії. Знищивши три танки і три

броневих автомобілів, батальйон відступив до Грузятина. Згодом 1-й та 2-й батальйони КОП відбивали атаки частин 212-го полку гаубичної артилерії, танкового батальйону і 16-го стрілецького полку в районі сіл Грузятин – Навіз.

25 вересня генерал Орлік-Рюккєман вивів залишки підрозділів Корпусу на західний кордон Волинського воєводства, де 28-29 вересня вів важкі бої під Шацьком. Польські прикордонники знищили сім танків та значну кількість бійців 52-ї стрілецької дивізії. 30 вересня частини КОП тримали оборону на південь від озер Світязь і Пульмо, звідки відступили на оборонний рубіж під Витичним.

Відтак 1 жовтня, зважаючи на виснаження бійців і брак боєприпасів, генерал бригади В. Орлік-Рюккєман віддав наказ про припинення боїв та розпуск КОП (*Lach, 2005:207*). Згодом у лісі на південь від Парчева на зібранні офіцерів під керівництвом командувача КОП було утворено таємну конспіративну організацію «Таємний КОП» (*Prochwicz, 2003:266*).

Отож найдовшим і найефективнішим у захисті східних кордонів Другої Речі Посполитої став період 1924 – 1939 років, тобто, час функціонування Корпусу охорони прикордоння. Низка реорганізацій цього формування змінила його функціональне використання – від охорони державного кордону, протидії прикордонним провокаціям та боротьбі з диверсійними групами до відсічі збройної агресії проти Другої Речі Посполитої. Задля цього з 1936 року у прикордонні почали зводити фортечні споруди вздовж східного кордону держави. Підрозділи КОП, дислоковані на території Волинського воєводства, під час наступу Червоної армії у вересні 1939 року по-різному чинили опір. Частина з них відходила вглиб держави, уникаючи важких оборонних боїв; частина чинила збройний опір, зокрема фортечні батальйони КОП «Сарни»; частина залишала свої підрозділи та дезертирувала.

В історії можна простежити певні паралелі з сучасністю: російські прикордонники та спецпризначенці впродовж останніх десяти років неодноразово порушували кордон України, організовували провокації, щоразу, коли з'ясовувалося, що росіяни порушили державний кордон суверенної Української держави, їхні дипломати заявляли про «іхтамнетів», про власну непричетність і натякали на слабкість української влади.

Використані посилання

Бортник Л. В. (2017). Особливості співпраці Корпусу охорони прикордоння з органами державної влади Речі Посполитої на території Волинського воєводства у 1924–1939 рр. *Сторінки історії*. № 37. С. 139–148.

Державний архів Волинської області (далі – ДАВО), ф. 46, оп. 9, спр. 260.

Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО), ф. 30, оп. 18, спр. 10.

ДАРО, ф. 30, оп. 18, спр. 849.

ДАРО, ф. 66, оп. 1, спр. 10.

ДАРО, ф. 87, оп. 1, спр. 9.

ДАРО, ф. 156, оп. 2, спр. 2.

ДАРО, ф. 300, оп. 1, спр. 33.

Єфіменко Г. (2018). Ризький польсько-радянський договір. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/0318T/>

Паславська О. (2007). Формування кордонів II Речі Посполитої та українсько-польські політичні відносини 1918–1923 рр. *Зб. праць ТО НТШ. Т. 3 : Українсько-польські відносини вчора і сьогодні*. С. 35–46.

Польський Корпус охорони пограниччя на Поліссі. (2017). URL: http://zarichchia.blogspot.com/2017/02/blog-post_44.html.

Разиграєв О. (2005). Польська поліція Волинського воєводства у II Речі Посполитій. *Ucrainica Polonica*. Т. 2. С. 83–89.

Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ), ф. 1, оп. 20, спр. 622.

Юрчук Л. В. (2014). Корпус охорони прикордоння Другої Речі Посполитої у Волинському воєводстві: особливості формування (1924–1929 рр.). *Вісник НУ «Львівська політехніка». Держава та армія*. № 784. С. 161–167.

Cichoracki P. (2012). *Stołpce – Łowcza – Leśna 1924. II Rzeczpospolita wobec najważniejszych incydentów zbrojnych w województwach północno-wschodnich*. Łomianki: Wydawnictwo LTW. 340 p.

Dąbkowski H. (1995). Polska reduta w Tynnem we wrześniu 1939. *Słowo. Dziennik Katolicki*. № 180.

Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (1938). № 43.

Jabłonowski M. (2005). Polityczne i wojskowe przesłanki powołania do życia KOP w 1924 r. *Korpus Ochrony Pogranicza: materiały z konferencji naukowej w 80. rocznicę powstania Korpusu Ochrony Pogranicza*. Kętrzyn : Centrum Szkolenia Straży Granicznej. P. 21–34.

Jabłonowski M., Prochwicz J. (2004). *Wywiad Korpusu Ochrony Pogranicza 1924–1939*. Warszawa : Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR. 326 p.

Korpus Ochrony Pogranicza 1924–1939. Wybór dokumentów (2001). Warszawa-Pułtusk: Wydział Dziennikarstwa Nauk Politycznych Uniwersytet Warszawski. 784 s.

Lach W. (2005). Fortyfikacje odcinka Sarny w wojnie 1939 roku. *Korpus Ochrony Pogranicza. Materiały z konferencji naukowej*. Kętrzyn : Centrum Szkolenia straży granicznej. S. 193–210.

Mędrzecki W. (1988). *Województwo Wołyńskie. 1921–1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wyd-wo Polskiej Akademii Nauk. 203 p.

Papierzyńska-Turek M. (1979). *Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922–1926*. Kraków: Wydawnictwo Literackie. 390 p.

Prochwicz J. (2003). *Formacja Korpusu Ochrony Pogranicza w 1939 roku*. Warszawa: Wydawnictwo «Neriton». 457 s.

Pruski Z. (2000). *Bastion Polesie. Polskie fortyfikacje na Polesiu w latach 1920–1939*. Przasnysz. 284 p.

Skubisz P. (2010). *Wojska Pograniczne ZSSR na odcinku z Polską w świetle materiałów wywiadu II Rzeczypospolitej (1921–1939): struktura i dyslokacja, działalność wywiadowcza, regulamin służby*. Szczecin: Instytut Pamięci Narodowej, Komisja Ściągania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu. 166 p.

Szczepański K. (2005). *Generalna Szkoła Korpusu Ochrony Pogranicza. Korpus Ochrony Pogranicza. Materiały z konferencji naukowej*. Kętrzyn : Centrum Szkolenia straży granicznej. P. 85–98.

Wyszelski L. (2008). *Korpus Ochrony Pogranicza w latach 1935–1939. Z dziejów wojskowości polskiej. Księga jubileuszowa profesora Kazimierza Pindla w 70. rocznicę urodzin*. Warszawa–Siedlce: Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego. P. 329–342.
Życie Wołynia (1925). № 3.